

Nyomárkay István, Rövid horvát és szerb nyelvtörténet

Opera Slavica Budapestinensia. Linguae Slavicae.
ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 2007. 292 lap

Szomszédos népeink nyelvének történetéről a magyar tudományos nyilvánosságnak legfeljebb általános ismeretei vannak. Fokozottan igaz ez a horvát, szerb, szlovák, szlovén, ukrán és román nyelv történetére. Legfeljebb etimológusok hivatkoznak horvát, szerb vagy szlovák nyelvi adatokra, pedig ezeknek a nyelveknek a története valóságos kincsesbányája a nyelvi kölcsönhatások kutatásának, s így adalékokkal szolgálnak a történeti-összehasonlító vizsgálódások mellett a szociolingvisztika számára is. Érthető, hogy az ismertető monográfia szerzője a horvát és a szerb nyelvtörténet főbb szakaszainak bemutatásában különös figyelmet szentelt a magyar vonatkozásoknak.

NYOMÁRKAY ISTVÁN eddigi munkássága során több olyan könyvet jelentetett már meg, amelyek az adott tudományterületen újdonságnak számítottak. Legújabb könyvével is ezt a hagyományt folytatja. Monográfiája az első magyar nyelven született összefoglalás a horvát és a szerb nyelv történetéről, amelyben a külső és belső nyelvtörténet legfontosabb szakaszait mutatja be. A belső nyelvtörténetben figyelme a hangállományban, a morfológiá-

ban és a szókincsben bekövetkezett legfontosabb változások bemutatására összpontosul. A kötet közreadásával a szerző kettős célt követett. Egyrészt egyetemi tankönyvet ad a szláv szakos hallgatók kezébe, másrészt a szélesebb, a téma iránt érdeklődő tudományos közönség érdeklődését is ki kívánja elégíteni (5).

A monográfia a sto-nyelvjárás történetét írja le, mivel ez a nyelvjárás az alapja a standardizált horvát és szerb irodalmi nyelvnek. Ezért a két másik nagy dialektuscsoport (csa és kaj-horvát) jelenségeinek a bemutatását a sto-nyelvjáráshoz viszonyítva végzi el. Előszavában NYOMÁRKAY jelzi, hogy az eddigi egyetlen összefoglaló nyelvtörténeti kézikönyvet, IVAN POPOVIĆ, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* (Wiesbaden, 1960.) című munkáját követi. „Munkánkban a téma és a cél megkövetelte módosításokkal Popović nyelvtörténetének szerkezetét követtük.” (7.) A cél és a téma megkövetelte módosítások száma meglehetősen nagy. Hogy csak néhány példát említsünk: NYOMÁRKAY felhasználta az 1960 után megjelent kutatások eredményeit, beépítve őket saját kutatási eredményeibe; megfelelő részletességgel tárgyalja a horvát és a szerb standard közötti különbségeket stb.

A könyv a bevezetéssel együtt hat fejezetből áll, amelyet majdnem negyven oldalas bibliográfia, illetve rövidítésjegyzék követ. Az egyes fejezetekben úgynevezett excursusok is szerepelnek, amelyek nem csupán egy-egy témát fejtenek ki részletesebben és mélyebben az érdeklődőknek, hanem általános kérdéseket is érintenek (pl. a hangváltozások okait, az analógia szerepét a nyelv történetében stb.).

A bevezetés három részből áll: 1. Nyelvi és nyelvpolitikai fogalmak, folyamatok. 2. A nyelvek osztályozásának szempontjai. 3. A genetikai nyelvrokonság. Az utóbbi kettő szerepeltetését az indokolja, hogy egyetemi tankönyvről van szó. Az első alfejezetben az olvasó átfogó képet kap arról a nyelvterületről, amelyet hagyományosan „szerbhorrát-nak/horrátszerbnek” neveztek, illetve neveznek még ma is. A szerző röviden áttekinti, hogy milyen értelmezései vannak a *szerbhorrát* terminusnak. Értelmezésében AUGUST LESKIEN-nel ért egyet. „Leskien ezt az elnevezést nem az irodalmi- és sztenderd nyelv(ek)re értette, hanem a történeti nyelvtan és a dialektológia terminusaként használta. Így használjuk a jelen könyvben mi is. Véleményünk szerint a »szerbhorrát« terminust az irodalmi (írott) nyelv fejlődésének korai szakaszára, a nemzetállamok kialakulásának korára a déli szláv nyelvi kontinuum nyugati részének megjelölésére nyugodtan alkalmazhatjuk.” (17). Az első excursusból az is kiderül, hogy az egységes standard nem valósult meg, hanem a horvát és a szerb irodalmi nyelv két területi változatot képezett. Az utóbbi időben viszont elmozdulás történt a két sztenderd viszonyában a változatmodelltől a rokonságmodell felé.

A második fejezet (A szláv nyelvek az indoeurópai nyelvcsaládban) elhelyezi a szláv nyelveket az indoeurópai nyelvek között, megjelöli a szlávok őshazáját. Rövid tájékoztatást nyújt a szláv nyelvi egység utolsó szakaszáról, az összsláv nyelvről, amely a szláv nyelvek alapján rekonstruálható. Néhány jól kiválasztott fonetikai példával érzékelteti, hogyan alakultak át egyes hangok és hangcsoportok a szláv nyelvek három nagy ágához tartozó idiómákban. A délszláv nyelvterületet illetően szerzőnk afelé hajlik, hogy valószínűleg létezett déli szláv ősnyelv (alapnyelv). „A mai déli szláv nyelvek beszélői tehát valószínűleg már az őshazában is szoros kapcsolatban álltak egymással; a későbbi bolgárokat természetesen erősebb kapcsolat fűzte a sto-nyelvjárás beszélőjéhez, mint a ça-nyelvjáráséihoz vagy a szlovénekhez.” (50.)

„A szláv írás” címet viselő harmadik fejezet a cirill és a glagolita ábécé kialakulását tárgyalja. A glagolita és cirill abécé jeleit tartalmazó táblázat mellett az óegyházi szláv

nyelv különböző redakciói kapcsán már néhány szerbhorvát nyelvtörténeti jelenségre is felhívja a figyelmet.

A tulajdonképpeni horvát és szerb nyelvtörténet a negyedik fejezettel (A szerbhorvát (horvátszerb) nyelv történetének korszakai) kezdődik. A fejezet elején szlovén, bolgár-macedón, szerb, horvát szerkesztésű óegyházi szláv nyelven írt szövegrészletek találhatók magyar fordításuk és rövid kommentárok kíséretében. A szövegrészletek alkalmasak annak bemutatására is, hogy a szerzők és a másolók bizonyos anyanyelvi sajátosságukat átvitték a szövegekre. A szerbhorvát nyelvtörténetben NYOMÁRKAY a következő három korszakot különbözteti meg: 1. ószerbhorvát; 2. középszerbhorvát; 3. újszerbhorvát.

Az ószerbhorvát korszakban különült el egy mástól a szlovén és szerbhorvát nyelvtérület, alakultak ki a három nagy nyelvjárasterület sajátosságai. Ezeket számos hangváltozás bemutatása érzékelteti. A baskai tábla szövegének, illetve további csa- és sto nyelvjáráson írt szövegek részletnek a közlése rövid megjegyzések kíséretében jól érzékelteti a változásokat. Táblázatok jelenítik meg a névszóragozásban (76–9) és az igeragozásban (80–2) végbement változásokat. Az ószerbhorvát korszakot a szerző úgy jellemzi, hogy „a szerbhorvát nyelvjárások és nyelvjárascsoportok az ószerbhorvátban viszonylag nyugodtan, mérsékelt ütemben, viharos változások nélkül fejlődtek” (75).

A középszerbhorvát korszakban a változásokat már nagyobb dinamizmus jellemzi. „A viszonylag nyugodt és kiegyenlített középkori fejlődést mozgalmasabb időszak váltja fel, amely a szerbhorvát (horvátszerb) dialektusoknak új fejlődési irányt ad.” (83) A legfontosabb változások a következők: eltolódik a hangsúly helye a szavakban; új esetrágok alakulnak ki a főnevek többes számú ragozásában, ami összefüggésben áll a dualis sorsával; újabb keletű szavak régebbi, azonos jelentésű szavakat szorítanak ki a nyelvhasználatból; számos új hangtani és alaktani jelenség keletkezik a csa- és kaj-horvátban; stb.

Az újszerbhorvát korszakot ismét a „viszonylag kiegyenlített, nyugodt fejlődés” (95) jellemzi. Ez az újsto elemek általánossá válásának, és a nyelvjárási rendszerek végleges rögzülésének az időszaka. Olyan jelenségek jellemzik, mint a főnevek többes számú ragozásában bekövetkezett változások általános elterjedése a XIX–XX. sz. fordulóján; a šća nyelvjárás stokavizálódása; a keleti csa-nyelvjárások hatása a nyugatiakra; az irodalmi nyelv megnövekedett jelentősége. A szerbhorvát megőrizte szláv grammatikai struktúráját, és a változások, újítások is „az ésszláv, illetve a közös szláv nyelv szellemében jöttek létre, ami természetes következménye volt a megtartott ősi rendszernek” (98). A szókincsben is sok szláv eredetű szó (mintegy kétezer) őrződött meg, és a szóalkotásban is kevésbé éltek a szláv nyelvektől idegen szóösszetételekkel.

Részletesen foglalkozik a szerző az idegen nyelveknek a szerbhorvátra gyakorolt hatásával. A szókincs területén a német, török, görög, francia, angol, latin és olasz eredetű szavak morfofonológiai beilleszkedését vizsgálja. Az olasz jövevényszavak bemutatása az itáliai eredetű szavaknak a csa-horvát nyelvjárásokra, illetve a horvát irodalmi nyelvre gyakorolt hatásához képest véleményünk szerint viszonylag rövidre sikeredett. A téma iránt érdeklődő olvasó azonban sok könyvészeti adatot talál a bibliográfiában és a továbbvezető irodalomban is. Egy-egy alfejezet foglalkozik a morfológiai jövevény-elemekkel és az idegen szavak szintaktikai beilleszkedésével.

Az ötödik fejezet (Az irodalmi nyelv kialakulásának kérdése) részletesen ismerteti az irodalmi nyelvvel kapcsolatos koncepciók történetét. Ezután az egyes alfejezetek a kaj-, csa- és sto-stilizációjú, valamint a burgenlandi horvát regionális irodalmi nyelv kialakulását

mutatják be. A regionális irodalmi nyelvek kialakulásának bemutatása azonos szempontokon alapul. Az általános kultúrtörténeti jellemzők leírását a legfontosabb szerzők bemutatása, rövid kommentárokkal kísért, különböző műfajú szövegrészletek közlése, az illető nyelvjárás szótárirodalmának rövid jellemzése követi.

„Az illír-mozgalom és a horvát nyelvújítás” c. hatodik fejezet több alfejezetre tagolódik (1. A horvát nyelvújítás, 2. A horvát nyelvújítás magyar mintái, 3. A horvát neologizmusok típusai, 4. A horvát és a szerb sztenderd közötti különbségek, 5. A helyesírás). Tömören összefoglalja az illír mozgalomnak az irodalmi nyelvvel kapcsolatos elméleti vitáit. NYOMÁRKAY megállapítása szerint ezek a viták inkább csak részproblémákra szorítkoztak, és a nyelvkérdés megoldásához a mozgalom tagjai inkább gyakorlati munkáikkal járultak hozzá. Ennek megfelelően elemez több nyelvtant, illetve a szókincset illetően IVAN MAŽURANIĆ és JAKOV UŽAREVIĆ német–illír szótárát. A horvát nyelvújítás leírását tágabb összefüggésbe ágyazva, a magyarral, némettel és csehvel összehasonlítva végzi el a szerző. Megállapítja, hogy a cseh, a magyar és a horvát a nyelvújítás háttérében a német áll. A magyar és a horvát szókincs gyarapításának hasonlóságait és különbségeit bemutatva – tudomásunk szerint elsőként – arra hívja fel a figyelmet, hogy a cseh nyelvújítás nemcsak a horvatra, hanem a magyarra is hatott. A „Német–magyar tudományos műszótár” (1858.) címszavainak forrása ugyanis egy német–cseh szótár volt. Ez a megállapítása új megvilágításba helyezi a magyar szókincs gazdagításáról rendelkezésre álló ismereteket. A második alfejezetben NYOMÁRKAY saját kutatásai alapján fogalomkörök szerinti csoportosításban mutatja be azokat a horvát tükrökifejezéseket, amelyek magyar minták alapján keletkeztek. A magyar minták hatása a szóalkotásban az oktatás, a jog és a közigazgatás, a posta és a vasút, valamint a katonai szókincs területén mutatható ki. Részletes képet kapunk a horvát neologizmusok típusairól is. A szerző példákkal illusztrálva felsorolja a szóképzésben leggyakrabban használt képzőket, kitér az szóösszetételekre, illetve a jelzős szerkezetekre. Utóbbiakkal kapcsolatban megállapítja, hogy mintájuk német vagy magyar összetett szó. A horvát és a szerb standard közötti különbségek tömör bemutatását azoknak a tényezőknek a leírása előzi meg, amelyek a különbségek fennmaradásának okai voltak. A helyesírásnak szentelt alfejezetet a latin betűs helyesírás történetét mutatja be fő vonalaiban.

A szerző a könyv előszavában megfogalmazott célkitűzéseinek eleget tett. Műve azonban nem csupán az egyetemi oktatásban használható, hanem a szélesebb körű tudományos közönség érdeklődését is kielégíti. Világos megfogalmazásának és jó stílusának köszönhetően a nem nyelvész olvasók legszélesebb köre is számos ismeretet szerezhet belőle. Ezen kívül fontos darabja annak a könyvsorozatnak, amelynek kiadása néhány éve kezdődött meg az ELTE Szláv Filológiai Tanszékén. Az „Opera Slavica Budapestinensia” általános cím alatt három alsorozatban (*Linguae Slavicae*, *Litterae Slavice*, *Symposia Slavica*) eddig több mint tíz kötet jelent meg, amelyek a tanszéken folyó kutató- és oktatómunkáról is képet nyújtanak.

VIG ISTVÁN